

Mentioned approach allows us to develop and prove structural and functional model of random self-regulation due to which we could show personal and style features of certain self-regulation style in the process of education.

The statistical processing of received experimental data have shown, on the one hand, the fidelity and validity of developed by the author model of random self-regulation, and on another hand, have allowed to enlarge the developed model with experimentally revealed features of style individuality of the students of Cybernetic Department.

Key words: intellectual dynamics, intellectual abilities, motivation, professional skills, self-control.

Отримано: 26.02.2009

УДК 159.97

Л.А. Терещенко

Аналіз проблеми акцентуацій і психопатій у психолого-педагогічній літературі

В статті представлені результати науково-теоретичних та практичних надбань з проблеми розвитку гармонійних характерологічних особливостей особистості. Розглядаються типи акцентуацій та психопатій; чинники, які впливають на їх формування та розвиток.

Ключові слова: гармонійні риси характеру, адаптивність, самоактуалізація, акцентуації, психопатії.

В статье представлены результаты научно-теоретических и практических разработок по проблеме развития гармоничных характерологических особенностей личности. Рассматриваются типы акцентуаций и психопатий; причины, которые способствуют их формированию и развитию.

Ключевые слова: гармонические черты характера, адаптивность, самоактуализация, акцентуации, психопатии.

Постановка проблеми. Здорова людина – це людина гармонійна. Значущим для медичної психології є аналіз параметрів адекватних й неадекватних форм поведінки, ознак відхилених і психопатологічних стилів поведінки. Саме цьому стрижневим питанням вчення про індивідуальність у медичній психології та психіатрії є питання про кардинальні ознаки гармонійних рис характеру.

Мета статті – аналіз проблеми негармонійності характерологічних особливостей особистості, а саме: розвиток акцентуацій і психопатій.

Результати теоретичного аналізу проблеми. *Гармонійні риси характеру* – це сукупність індивідуально-психологічних стереотипів поведінки, які сприяють гармонізації повсякденних міжособистісних взаємовідношень та уникнення міжособистісних і внутрішньо особистісних конфліктів. Отже, основою оцінки гармонійності або негармонійності характерологічних особливостей є параметр відсутності у людини конфліктів як зовнішніх, тобто з учасниками комунікації, так і внутрішніх [5].

Гармонійний характер умовно представляє собою блок з двох груп психологічних параметрів, в які входять адаптивність і самоактуалізація.

Одним із основних параметрів гармонійного характеру є адаптивність. *Адаптивність* – інтегративна якість, яка характеризує ступінь психологічної адаптації особистості [6]. Отже, адаптивність – успішність пристосування людини до різних ситуацій, їх зміни, а також емоційному (внутрішньому або зовнішньому) прийняттю оточення. Адаптивність відображає значущість задоволення людиною соціальних потреб. Деадаптація зачіплює усі рівні особистості, від біологічного до соціального, і може проявлятися як у невротичних реакціях або в агресивно-протестної поведінки, так і в капітулятивно-депресивній формі – у вигляді психосоматичних захворювань.

Під психічною адаптацією розуміється психічна регуляція в проблемній психологічній ситуації (В.М. Воробйов, 2000), і виокремлюються такі адаптивні ознаки: 1) зменшення міри свободи окремих підсистем особистості та зростання генералізованості особистісного реагування; 2) пригнічення потреб особистості, які не включені в рішення психологічної проблеми; 3) загострення особистісних рис і відношень до себе

та оточення; 4) мобілізація енергетичних ресурсів особистості. Показниками нормальної психічної адаптації є – погодженість психічних процесів, збалансованість властивостей особистості, однозначність інтерпретації людиною оточуючого світу, непротирічність його життєвої концепції [2].

Ще один з основних параметрів, який відображає гармонійні риси характеру, це самоактуалізація. *Самоактуалізація*, за А. Маслоу, виявляється у прийнятті себе, інших людей, природи, в ефективному сприйнятті реальності і встановленні комфортних взаємовідносин з реальністю, у служінні людям, деякої автономності, незалежності від деморалізуючих впливів світської культури, розвиненості волі й конструктивної активності [4]. Головними мотивами самоактуалізованої людини є мотиви зростання, але не самоствердження над кимось. Джерела задоволення потреби у зростанні і розвитку – не у зовнішньому середовищі, а у внутрішньому світі людині: в її потенціях і прихованих ресурсах.

Результатом самоактуалізації є досягнення розвиткового ефекту завдяки прагненню самоактуалізуючої особистості досягати якнайкращого творчого результату з метою служіння справі чи іншим, а не з метою задоволення честолюбства, власної демонстративності і кар'єризму чи інших егоїстичних мотивів.

Реалізація потреби самоактуалізації потребує від людини мужності і відкритості новому досвіду. Без вміння впокорюватися і доброзичливо ставитися до інших, без любові до Бога і до інших, але при себелюбності і гордощах людина здатна занурюватися у власні внутрішні переживання (егокомплекси), саме тут криється небезпека надто глибокого заходу особистості у психологічні захисти, невротичні “ірреальні” світи, саме тут починається психічне нездоров'я. Часто людина не усвідомлює істинної причини своїх страждань, вона продовжує існувати в надуманому вимірі, обманюючи себе і заблокувавши власний саморозвиток через надумане, викривлене сприйняття дійсності і себе в ній.

Як зазначає К. Роджерс, головною внутрішньою умовою досягнення самоактуалізації є досягнення особистістю ідентичності із собою. Ідентичність має місце тоді, коли поведінка і мовлення людини збігаються із її внутрішніми

почуттями, тобто досягається максимальна чесність і правдивість людини в оточенні так, як наодинці із собою. Натомість, психологічні захисти надають людині можливість приховати свої власні почуття, обманути інших, а інколи навіть і себе. Психологічні захисти у певному мінімумі необхідні для підтримки психологічного здоров'я, але якщо людина починає розв'язувати власні проблеми за допомогою них досить часто, вона входить в невротичні стани [9].

Перераховані якості створюють сутність одного із найбільш суттєвих параметрів гармонійного характеру – зрілості. *Зрілість* (в психологічному розумінні) – це здібність пристосовуватися до навколишнього за законами життєвого розуму (Б.В. Зейгарник). Під нею розуміють співвіднесення достатньо високих ідеальних устремлінь з готовністю виконувати скромні, земні завдання заради цих високих устремлінь. Зрілість включає в себе психологічне вміння людини розводити ідеальні і реальні цілі [5].

Феноменологічно особливості характеру мають широкий спектр рис, які формуються в процесі виховання (пунктуальність, організованість, слухняність, впевненість у собі, старанність, терплячість, надійність тощо). Кожна з рис характеру може виступати в альтернативній формі та відображати аномалію розвитку характеру. Ці риси в патопсихології і медичній психології об'єднують у групи на основі переважання тих чи інших якостей та ознак, а також їх специфічного співвіднесення, вказуючи переважний характерологічний радикал.

У світовій психологічній літературі відома типологія рис характеру К. Леонгарда, який є автором терміна “акцентуїрована особистість” (1968). У його працях та дослідженнях російських авторів (О.Є. Личко) описано низку типових варіантів акцентуацій: гіпертимний, дистимний, тривожний, емотивний, демонстративний, екзальтований, педантичний, застрягаючий, збуджений, афективно-лабільний типи акцентуїрованих особистостей та їх співвіднесення; хоча на практиці спостерігається багато мішаних та перехідних характерів.

Відтак, *акцентуації* – надмірне посилення індивідуальних рис темпераменту або характеру, які підкреслюють своєрідність реагування особистості на конкретні фактори. При акцентуації кількісне представлення риси особистості перебуває на грані

норми і патології. Акцентуація може не проявлятися в спокійних, звичних умовах життєдіяльності і виявляється в емоційно, когнітивно або оперативно напружених ситуаціях [11].

Акцентуації нерідко є тим внутрішнім психологічним фоном, який стає передумовою розвитку різних типів особистості, в залежності від природних задатків і соціального середовища. Акцентуації як фенотипічно стійкі якості проявляються вже у дошкільному віці, молодшому шкільному віці (особливо у дітей з високою емоційною чутливістю в яких має місце афективний рівень реагування) і стають особливо вираженими у підлітків, загострюючи проблеми пубертатного періоду життя. Перед усім це стосується таких типів акцентуацій, як лабільний (часта та надмірно різка зміна настрою навіть від незначних для оточуючих приводів), астено – невротичний (підвищена втомлюваність, роздратованість з емоційними спалахами, схильність до іпохондрії), сенситивний (заяканість, боязкість, сором'язливість, надмірне уявлення), психастенічний (несміливість, нерішучість, любов до самоаналізу) [1].

Виділяються такі типи акцентуацій особистості.

1. *Демонстративний тип.* Основні риси цього типу: неймовірне прагнення уваги до власної особи з боку оточуючих (вияву захоплення, подиву, співчуття). Самооцінка, як правило, завищена.

2. *Застрагаючий тип.* Для нього характерні: самовпевненість, жорсткість настановлень і поглядів, розвинуте марнославство, які призводять до наполегливого утвердження своїх поглядів і обстоюються з особливою енергійністю. Прагне досягти високих показників у будь-якій справі.

3. *Педантичний тип.* Основними рисами цього типу є нерішучість і схильність до розмірковування, самоаналіз, легкість виникнення нав'язливих страхів, думок, уявлень. Характеризується ригідністю, інертністю психічних процесів. У той же час дуже сильно реагує на будь-яке порушення порядку. Педантичний тип – інертний, довго переживає травмуючі події, боїться, аби не сталося чогось жахливого і непоправного. Психологічним захистом від постійної тривоги за майбутнє стають спеціально вигадані прикмети і ритуали, жести, поведінкові комплекси.

4. *Збудливий тип.* Основними рисами цього типу є схильність до дисфорії (зниженого настрою, що поєднується з роздратованістю), до агресії. В інтелектуальній сфері спостерігається здебільшого інертність. У дітей цього типу послаблений контроль за пристрастями, вони легко піддаються гніву. Для них характерне напруження інстинктивної сфери, що сягає в окремих випадках аномалії потягів.

5. *Гіпертимний тип.* Основна риса цього типу – постійне перебування в гарному настрої, але бувають випадки вибуху агресії у відповідь на протидію оточення. Гіпертимам властива висока контактність, балакучість, жвава жестикуляція. Їх переповнює бажання діяти, спілкуватися, діставати яскраві враження. Часто виявляється тенденція до лідерства, що підкріплюється наявністю організаторських здібностей. Вони досить ініціативні та оптимістичні. Загалом це люди з підвищеною самооцінкою, веселі, легковажні, поверхові і разом з тим винахідливі, блискучі співрозмовники, енергійні, діяльні. Негативна риса – поверховість, легковажність.

6. *Дистимний тип.* Основні риси цього типу – серйозність, уповільненість, слабкість вольових зусиль. Для нього характерні песимістичне ставлення до майбутнього, занижена самооцінка, низька контактність, мовчазність. Негативною психологічною основою цього типу є загальмованість мислення.

7. *Тривожний тип.* Дітям цього типу притаманні низька контактність, мінорний настрій, сором'язливість, невпевненість у собі. Такі діти часто бояться темряви, тварин, не люблять залишатися на самоті. Вони уникають жвавих, гомінких ровесників, не беруть участі в надто рухливих іграх, тяжко переживають контрольні, іспити і перевірки. Тривожні діти часто соромляться відповідати біля дошки перед усім класом. Негативна психологічна основа – занижена самооцінка, через яку розвиваються підвищений рівень домагань і гордощі.

8. *Екзальтований тип.* Яскрава риса цього типу – здатність захоплюватись, а також відчуття щастя, радості, насолоди. Ці почуття у дітей екзальтованого типу часто виникають через причини, що не викликають у інших піднесення. Вони легко впадають у захват від радісних подій і в повний відчай – від сумних. Негативна психологічна основа – занижена самооцінка.

9. *Емотивний тип.* Цьому типу притаманні риси, подібні до екзальтованого, але прояви їх не настільки бурхливі. Для

дітей цього типу характерні емоційність, чутливість, тривожність, глибокі реакції в царині тонких почуттів. Найбільш яскраво виражена риса – гуманність, співпереживання щодо інших людей або тварин. Негативна психологічна основа – гордощі, занижена самооцінка.

10. Циклотимний тип. Характеризується зміною гіпертимних і дистимних станів. Дітям циклотимного типу властиві часті зміни настрою, а також залежність від зовнішніх подій. На фазі підйому циклотимним дітям притаманні риси гіпертимного типу. Потім настає період погіршення настрою, раптово знижується контактність, дитина стає небагатомовною, песимістичною. Мінливий настрій впливає на самооцінку. Негативна психологічна основа – образливість, гордощі, чутливість.

Отже, акцентуація будь-якого типу характеризується розбалансуванням емоційно-вольової сфери і сфери саморегуляції особистості [5; 6].

На думку О.Є. Личко, акцентуації відрізняються від патології характеру тим, що: 1) проявляються не завжди і не всюди, а лише в тих випадках, коли важкі життєві ситуації пред'являють завищені вимоги до “місця найменшого опору” у характері даного індивіда; 2) не перешкоджають задовільній соціальній адаптації особистості або порушення адаптації носять тимчасовий, мінучий характер; 3) в певних життєвих ситуаціях можуть навіть сприяти соціальній адаптації [5].

Отже, кожний із перерахованих типів характеру може належати до умовної норми, бути загостреним (акцентуїрованим) або ставати основою так званих розладів особистості – психопатій.

Психопатія – патологія характеру, за якої у суб'єкта спостерігається практично незворотний вияв властивостей, що перешкоджає його адекватній адаптації в соціальному середовищі. Ці властивості проявляються в дисгармонійному складі характеру, темпераменту та поведінки, від чого страждає і як особистість, так і оточення [8; 11].

Існує дві форми перебігу психопатії і психопатичних стосунків: явна, або відкрита, і неявна, або прихована. Явна психопатія має місце в 25-30% сімей. Прихована – у 70% сімей. Наразі вільних від психопатичних відносин сімей практично

не існує. Тією чи тією мірою “психопатичне коло” зачіпає кожну сім’ю, позначаючись на взаєминах між батьками і дітьми. Кожна сварка між батьками і дітьми є сваркою психопатичного характеру, його проявом. Якщо внутрішньо людина переживає роздратування, обурення, ненависть до іншого – це означає, що вона потрапила у психопатичне коло [10].

Існують різні типи психопатів.

Перший тип – психопати, які відрізняються спалахом гніву, схильністю до хворобливо-жорсткої нещирості, двоєдушності, інтригам. Вони утруднюють життя насамперед людям, з якими мають справу, а потім страждають самі.

Другий тип – психопати, які страждають насамперед самі, наприклад, внаслідок своєї хворобливої сором’язливості, нерішучості і т.п., і внаслідок цього страждають їхні близькі.

Третій тип – психопати в рівній мірі самі страждають внаслідок свого характеру і також страждають інші.

Г.Є. Сухарева виокремила три групи психопатій в залежності від патогенезу.

Перша група: психопатії, в основі яких лежить м’яка затримка розвитку (психічна незрілість – інфантилізм).

Друга група: психопатії, обумовлені перекрученістю розвитку.

Третя група: психопатії, обумовлені пошкодженням мозку внутрішньоутробного розвитку, або в перші 2-3 роки життя.

Використовуючи принцип класифікації видів психічної патології за І.О. Поліщуком, психопатію слід віднести до захворювань, які розвиваються за “висхідним” типом, який спочатку вражає “нижні поверхи” психіки (вегетативні реакції, потяги, їхній афективний апарат) і так руйнують основи особистості. Процес невротизації навпаки розвивається за “низхідним” типом, до нього насамперед втягуються “верхні поверхи” психіки, і внаслідок руйнуються найбільш тонкі елементи особистості (вищі емоції, моральна свідомість, самосвідомість) [3].

Психопатію пов’язують із сильною депривацією в ранньому дитинстві: відсутністю досвіду близьких стосунків, залишення на самоті. У результаті в належному віці процес соціалізації не може досягнути своєї мети. Намалюємо такий психологічний портрет психопатичної людини: “асоціальний, високо імпуль-

сивний, який не зазнає почуття провини і не здібний встановлювати та підтримувати близькі емоційні стосунки індивід” [8].

Психопатії властиві стани дезадаптації, викликані неможливістю задоволення актуальних потреб. Ознаками психопатичних рис характеру дитини є:

- некерована і беззмістовна впертість, повна відсутність ефекту від розмов (неможливість застосування певної психологічної корекції);
- дуже швидка зміна настрою, захоплені, нестійкі поведінки, постійні легковажні вчинки, тобто деяка аморальність поведінки на тлі сильно розвиненого егокомплексу;
- часті сварки, конфлікти з товаришами, немотивовані грубоці, злостивість, постійні суперечки;
- надмірна догідливість, податливість;
- позування, прагнення будь-що звернути на себе увагу, яскраво виражений егоїзм (демонстративний тип);
- самоприниження, постійна пригніченість, неадекватна полохливість (тривожний тип);
- явна неадекватність поведінки (навіть не на користь собі), не пояснювальні вчинки, неорганізованість у поведінці (лабільні, циклотимні типи);
- гіпертрофований педантизм (педантичний тип).

У психопатів надто підвищена емоційна збудженість, яка проявляється зовнішньо у яскравій мімичній реакції, надмірно виражені реакції пози, наявні сильний тремор кінцівок, метушливість, нестриманість, зміни в артикуляції та фонації мови та інше.

Важливе місце в розвитку і прояві психопатій займають психотравми, неправильне виховання, негативний вплив середовища [7]. В картині неврозу – на відміну від реактивного стану – зміст психічної травми не звучить виразно. Має місце певне конструктивне реагування, на рівні соціальної поведінки, – внутрішній конфлікт не виходить “назовні”, зокрема в міжособистісних стосунках. Отже, при неврозі та акцентуаціях характеру адаптація все-таки відбувається, але зі значним зусиллям з боку особистості, а при психопатії, зазвичай, спостерігається її повна дезадаптаційна неспроможність вирішити внутрішні проблеми.

Отже, формування характеру відбувається на основі властивостей темпераменту під впливом певних форм виховання (цілеспрямованого або нецілеспрямованого – стихійного). Виховання включає в себе як виховання через вказівки, також і через приклад. Головну роль у формуванні гармонійного характеру особистості відіграє фактор ціленаправленого виховання і самовиховання психологічних якостей та властивостей, які у подальшому залишаються практично незмінними і можуть визначати стилі відношення до різних сторін життя й стереотипи поведінки.

Висновки

1. Задоволення або незадоволення людини собою та своїм життям (або актуальними потребами) відображається у відповідних емоціях та емоційних станах, котрі стають основою для формування певних захисних реакцій психіки та певних особистісних властивостей, акцентуацій, психопатій та схильностей до тих чи інших захворювань.

2. Акцентуація – загострення рис темпераменту та характеру, які не набувають патологічного ступеня. Корекція акцентуацій можлива за умови правильного виховання та самовиховання.

3. Перехід акцентуації в психопатію відбувається при:

- a) незворотному розвитку асоціальних рис характеру;
- b) дезадаптації поведінки;
- c) дисгармонії характеру, темпераменту, поведінки при органічних порушеннях

4. Психопатія – неправильний розвиток індивіда. Психопатія пов'язана з дисгармонією в емоційній і вольових сферах, розвитком “злого” елемента в особистості, браком вихованості, добра, людяності.

5. Основна причина психопатії – сильна і постійна депривація базових потреб особистості. Стан дезадаптації при психопатії викликаний неможливістю задоволення актуальних потреб.

6. Психопатологічними рисами характеру є: впертість, відсутність ефекту від розмов, аморальність поведінки на тлі сильно розвиненого егокомплексу, сварки, суперечки, конфлікти, злостивість або догідливість, податливість, намагання привернути до себе увагу (егоїзм); самоприниженість, пригніченість, неадекватна похливість (тривожний тип); неор-

ганізованість (циклотимний тип); гіпертрофований педантизм. При психопатії наявні психовегетативні розлади.

7. Характерологічні морально-етичні риси відіграють певну роль у досягненні самоактуалізації, особистісного зростання особистості, чим неможливо знехтувати у вихованні дітей. Морально-етичні риси сприяють розвитку трансцендентного контакту особистості (усвідомленого чи неусвідомленого) і розвитку вищих духовних (граничних, за А. Маслоу) цінностей.

Список використаних джерел

1. Бардиер Г., Никольская И. Что касается меня... Сомнения и переживания самых младших школьников. – СПб.: Речь, 2005. – 208 с.
2. Диагностика здоровья. Психологический практикум / Под ред. проф. Г.С. Никифорова. – СПб.: Речь, 2007. – 950 с.
3. Копыстьянская Х.Р. Характерологические особенности младших школьников с невротическими состояниями: Автореф. дисс. ...канд. психол. наук. – К., – 1976. – 24 с.
4. Маслоу А.Г. Мотивация и личность. – СПб.: Евразия, 1999. – С. 224-238 // Психология личности в трудах зарубежных психологов/ Сост. и общая редакция А.А. Реана. – СПб.: Питер, 2000. – 320 с.
5. Менделевич В.Д. Психиатрическая пропедевтика. – М.: МЕДпресс информ, 2004. – 528 с.
6. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Психология: Словарь. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
7. Психологія особистості: Словник-довідник / За ред. П.П.Горностая, Т.М.Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
8. Рогов Е.И. Система работы психолога с детьми разного возраста // Настольная книга практического психолога в образовании: Учеб. пособие. – М.: ВЛАДОС, 1995. – С. 59-249.
9. Роджерс К.Р. Несколько гипотез, касающихся помощи в росте личности // Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Пер. с англ. – М.: Прогресс: Универс, 1984. – С. 73-80.
10. Священник Гармаев Анатолий. Психопатический круг в семье. – Волгоград: Изд-во журнала “Вестник церковной педагогики”, 2000. – 298 с.

11. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Голловин. – Минск.: – Харвест, 1998. – С. 337-539.

The article displays results of scientifically theoretical and practical advances in the problem of development of the harmonic character traits of a person, and highlights types of accentuation and psychopathies; factors, that influence their emergence and development.

Key words: harmonic character traits, the ability to adapt, self-actualization, accentuations, psychopathies.

Отримано: 04.03.2009

УДК 378.11:005.32

О.С. Толков

Соціально-психологічні особливості мотивації працівників вищих навчальних закладів в умовах змін

У статті зроблено спробу дослідити мотиваційні особливості забезпечення професійної діяльності персоналу вищих навчальних закладів. Розглянуто процес мотивації працівників вищої школи у складний та суперечливий період введення змін. Виокремлено умови здійснення ефективної мотивації управлінським персоналом освітніх організацій.

Ключові слова: мотивація, керівник, управління, зміни, персонал, професійна взаємодія, вищі навчальні заклади.

В статье предпринята попытка исследовать мотивационные особенности обеспечения профессиональной деятельности персонала высших учебных заведений. Рассмотрен процесс мотивации работников высшей школы в сложный и противоречивый период введения изменений. Выделены условия осуществления эффективной мотивации управленческим персоналом образовательных организаций.

Ключевые слова: мотивация, руководитель, управление, изменения, персонал, профессиональное взаимодействие, высшие учебные заведения.